

Електронна бібліотека видань історичного факультету Харківського університету

Бутенко В. І. Колгоспне будівництво в 1917 - 1927 роках на Україні в радянській історіографії // Вісник Харківського університету. – 1972. – № 75: Історія. – Вип. 6. – Харків: Видавництво ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1972. – С. 16 – 21.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

мадсько-політичної активності робітничого класу. На доків чекають такі важливі проблеми, як джерела і форми повнення робітничого класу України в перші роки соціальної індустріалізації, боротьба партії і уряду за підвищення культурно-технічного рівня робітників, поліпшення їх матеріального добробуту та інші. Тільки всебічне вивчення і діяльності робітничого класу дає можливість по-справжньому зрозуміти і оцінити масовий героїзм у боротьбі за індустріалізацію країни.

КОЛГОСПНЕ БУДІВНИЦТВО В 1917—1927 РОКАХ НА УКРАЇНІ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В. І. Бутенко

Розпочавшись невдовзі після Великої Жовтневої соціалістичної революції, колгоспний рух на 1927 рік пройшов певні етапи. Перший (1917—1920 рр.) припадає на час громадянської війни, другий (1921—1927 рр.) — на період неупорядкованості, вершуючи перше десятиріччя колгоспного будівництва, другий етап безпосередньо передував періодові підготовки масової колективізації в 1928—1929 роках.

Кожному з цих етапів були притаманні свої специфічні риси, свої закономірності, зумовлені розстановкою класових сил на селі, економічним становищем, соціально-економічною ситуацією Радянської держави, розвитком кооперації та історичним досвідом самого колгоспного будівництва.

Перше десятиріччя колгоспного будівництва широко висвітлено в нашій літературі, причому перші наукові праці з'явилися ще в 20-х роках. В наш час вийшли історіографічні праці, присвячені колгоспному будівництву в СРСР. Це — праці А. Ф. Чмиги та А. М. Чинчикова¹. Їх автори аналізують питання, пов'язані з історією колгоспного будівництва на Україні. Великим внеском в історіографію проблеми є стаття П. М. Денисовця, надрукована в 1965 році². Спеціально присвячена їй

¹ А. Ф. Чмига. История колхозного движения до сплошной коллективизации (1917—1929 г.) в советской историографии. — Очерки по истории социалистического преобразования сельского хозяйства СССР. — Некоторые проблемы истории советского общества. М., 1964.

² П. М. Денисовець. Деякі питання історіографії колгоспного будівництва на Україні в перші роки непу. — «Український історичний журнал» 1965, № 9.

...господарства на Україні, ця робота аналізує ситуацію, де йдеться про колгоспне будівництво першої половини ХХ ст. Змістовна в цілому робота П. М. Денисовця, проте, ряд критичних зауважень. Так, не можна погодитися з думкою автора, що значні історіографічні праці з'явилися в післявоєнні роки, бо вже у 20-х роках вийшли дослідження з історії колгоспного будівництва на Ук-

раїні. Література з історії соціалістичного перетворення господарства республіки надрукована у післявоєнні роки, це значною мірою вплинуло на вивчення проблеми. На жаль, майже в усій цій літературі відсутні історіографічні джерела. Виняток становлять лише праці П. М. Денисовця та Ганжі³. Ігнорування історіографічної спадщини привело до численних повторень одних і тих же положень, висновків, відсутності цифрового матеріалу. Більш того, випадають з поля уваги досягнення історіографії попередніх років, і повторюються помилки.

Початок вивчення проблеми припадає на 20-і роки, коли соціалістичну перебудову села висвітлювали сучасники даного часу. Історію колгоспного будівництва, і, природно, що їх дослідження характеризувались публіцистичним характером. Історики та економісти того часу підходили до колгоспного будівництва 20-х років, до незавершеного процесу, бо писали свої праці до початку нової колективізації сільського господарства. Саме такий характер мають дослідження І. Конюкова, С. Терлецького, О. Лозового, В. Сузиценка, О. Онуфрієва, М. Скрипника, О. Шліхтера, Целлариуса та інших авторів 20-х років⁴.

За нашими неповними підрахунками, до такого роду літератури можна віднести понад сімдесят праць, що стосуються безпосередньо України. Важливо, що автори 20-х років широко використовували статистику, яка в 40—60 роках знову стала основою досліджень з історії колгоспного будівництва.

Значним внеском в історіографію досліджуваної нами про-

³ П. М. Денисовець. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр., Х., 1969. І. Х. Ганжа. Перші колективні господарства на Україні. Х., 1960.

⁴ І. А. Конюков. Коллективное земледелие. Из итогов четырехлетнего опыта. М., 1925. С. Терлецкий. Дифференциация украинского крестьянства и колхозы.— «На аграрном фронте», 1925, № 2. О. Лозовой. Коллективное хозяйство на Украине.— «На аграрном фронте», 1926, № 2. В. Сузиценко. Состояние и динамика колхозного строительства на Украине.— «На аграрном фронте», 1926, № 5—6. О. Онуфрієв. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарських колективів на Україні. Х., 1926. М. Скрипник. Обзор современного состояния коллективов.— «На аграрном фронте», 1926, № 5—6. О. Шліхтер. Шляхи розвитку сільського господарства та колективізація. Х., 1928.

блеми є офіційні видання 20-х років⁵. Поруч з багатим статистичним матеріалом в них зроблено також важливі наукові узагальнення з питань диференціації селянства, передумов і витку колгоспного руху та організаційно-господарського становлення колгоспів.

Нарешті в 20-х роках опублікували праці, цінні матеріали і узагальнення деякі науково-дослідницькі заклади. Це насамперед робота Полтавського сільськогосподарського технікуму, джерелом для якої стали матеріали обстеження 17 районів України⁶.

Великий вклад у висвітлення історії колгоспного будівництва внесли спеціальні журнали сільськогосподарської кооперації, які видавались на Україні уже з 1918 року, особливо «Колгосповане село», що виходив у 1923—1928 роках. Звичайно, журнали слід розглядати перш за все як виключно багате джерело фактичного матеріалу, але в них опубліковано немало теоретичних і історико-публіцистичних статей. На жаль, цей матеріал досі використовується в історичній літературі дуже мало.

З 30-х років починається новий етап у вивченні першого десятиріччя колгоспного будівництва на Україні. Тепер історію підходять до нього, як до завершального процесу. Зникли елементи публіцистики з історичних праць, поруч з статистичним матеріалом джерелом досліджень стали також архівні фонди.

За минулі десятиріччя вийшло чимало робіт, але майже всі вони присвячені колгоспному будівництву періоду непу і, за правилом, охоплюють період відбудови народного господарства, тобто 1921—1925 роки. Це, до речі, стосується і літератури воєнного союзного масштабу.

Значним археографічним внеском у висвітлення проблем стало видання в 1962—1965 роках фундаментальної праці, що охоплює період 1917—1932 років⁷.

Аналізуючи літературу в історичній послідовності, ми перш за все звернемось до робіт, присвячених колгоспному будівництву в період громадянської війни. Звичайно, рамки невеликих статті дають змогу проаналізувати тільки найзначніші в історіографічному відношенні роботи. Цей відбір зробити легко, бо праць згаданому періоду присвячено небагато, і майже всі вони написані в 40—60-і роки.

⁵ Итоги аграрной революции на Украине. Х., 1923; Соціалістичне будівництво у сільському господарстві. Х., 1928; Будівництво колгоспів на Україні. Х., 1929; Колхозное движение на Украине. Х., 1929 та інші.

⁶ Труды кабинету коллективизации сельского хозяйства, Харьков - Полтава, 1928.

⁷ Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. I. Колгоспне будівництво на Україні (1917—1927). К., 1962; Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II. Здійснення суцільної колективізації на Україні (1927—1932). К., 1965.

У році вийшла стаття М. А. Рубача — перше дослідження колективізацію в листопаді 1917 — березні 1919 років⁸. Розглядає діяльність партійних організацій і земвідділів щодо створенню перших колективних господарств. Він наводить факти, які свідчать про рівень колгоспного руху в різних районах, викреслюючи фактори, що зумовлювали його, а саме: встановлення Радянської влади, вплив промислових підприємств та інших.

Висновку цінність становить скрупульозний підрахунок колективних господарств, яких автор налічує понад 30. Це повністю не відповідає попереднім уявленням про відсутність на Україні колективних господарств перші місяці Радянської влади. Важливим є аналіз статутів комун та артільей. Матеріали вказаної статті детально аналізуються потім у монографії М. А. Рубача, опублікованій у 1956 році⁹.

Цей період колгоспного будівництва коротко висвітлений у статті Х. Ганжі, І. І. Слинька, П. В. Шостака, яка вийшла в 1960 році¹⁰. Автори вважають, що на початок 1918 року на Україні було 40 колективних господарств, але, на жаль, не наводять джерел цих відомостей.

У 1954 році опублікована робота І. Л. Шермана¹¹. У цій монографії проаналізовано великий конкретно-історичний матеріал, зібраний з архівних фондів, газет, статистичних і офіційних видань. Показано діяльність центральних органів у справі пропаганди організації колективного землеробства в 1918—1920 роках. Важко, правда, погодитись з автором, що викривлення у проведенні аграрної політики були лише ворожими діями. У статті зроблена спроба підрахувати число колективних господарств у 1919—1920 роках. Аналізуючи різноманітні джерела, І. Л. Шерман дійшов висновку, що кількість колгоспів була значно більшою, ніж про це сказано в офіційних документах, і на початок 1920 року становила близько 500.

У 1960 році вийшла праця І. Х. Ганжі — перша монографія про історію колгоспного будівництва на Україні в роки громадянської війни¹². Тут досить широко використані архівні фонди і періодична преса. Розглядаючи колгоспне будівництво за основ-

⁸ М. А. Рубач. Перші кроки колективного землеробства на Україні (листопад 1917 — березень 1918). — Наукові записки Інституту історії АН УРСР, 1952, № 4.

⁹ М. А. Рубач. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине. К., 1956.

¹⁰ Див. зб. «Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках». М., 1963.

¹¹ І. Л. Шерман. Колгоспне будівництво на Україні в період громадянської війни. — «Наукові записки Харківського педінституту», т. XV, Харків, 1954.

¹² І. Х. Ганжа. Перші колективні господарства на Україні. К., 1960.

ними етапами громадянської війни на Україні, автор розкриває своєрідність і складність історичних умов цього руху в 1919—1920 роках. Він наводить досить значний матеріал, який характеризує політику партії щодо розвитку соціалістичних форм сільськогосподарства і організаторську діяльність місцевих партійних, сільськогосподарських, земельних органів і КНС у справі організації колективних господарств. Праця здебільшого присвячена 1920 року.

Колгоспний рух на Україні І. Х. Ганжа показує на фоні розвитку соціалістичних форм сільськогосподарства в Росії. Автор зробив досить детальний підрахунок колективних господарств на 1919 і особливо на 1920 рік. Він вважає, що 1921 року в Україні було понад 600 колективних господарств, хоча не вводить показників про кількість різних форм сільськогосподарських об'єднань.

У монографії І. Х. Ганжі вперше зроблена спроба показати організаційно-господарський розвиток колгоспів в 1919—1920 роках. Автор наводить деякі переконливі дані про соціальний склад колгоспів, їх забезпеченість землею, інвентарем, про урожайність. Однак ці відомості взяті головним чином із статутів різних форм сільськогосподарських об'єднань, до того ж вони біркові, а тому не дають повного уявлення про колгоспне будівництво під час громадянської війни на Україні. Як і в праці І. Л. Шермана, у монографії І. Х. Ганжі не названі імена перших діячів колгоспного руху на Україні.

Таким чином, зроблені лише перші спроби вивчення колгоспного будівництва на Україні в роки громадянської війни. Історика чекає копітка робота по виявленню і аналізу матеріалів, що характеризують розвиток та своєрідність колгоспного руху в окремих районах України, їх організаційно-господарський розвиток.

Набагато глибше і різнобічніше досліджена історія колгоспного будівництва в період непу як по Україні в цілому, так і в окремих губерніях. Крім праць загального характеру, є роботи, присвячені діяльності партійних організацій, КНС, кооперації, організаційно-господарському розвитку колгоспів та іншим формам. Багато робіт висвітлюють історію колгоспного будівництва на Україні в окремих її районах.

Однак серед цієї літератури майже відсутні матеріали, що стосуються 1926 і почасти 1927 років. Трапилось це тому, що вся вказана література присвячена періоду відбудови народного господарства, і лише в деяких працях є дані, що відносяться до 1926—1927 років. При цьому ніхто з авторів навіть не робить спроби довести, чим відрізняються 1926—1927 роки від попередніх з точки зору закономірностей самого колгоспного будівництва. Що стосується індустріалізації, початок якій стався в 1926 рік, то вона, без сумніву, не могла відразу ж позначитись на колгоспному будівництві, і, отже, 1926 рік не міг с

тим роком якісно нового періоду. Великим недоліком ставало захоплення багатьох авторів статистичним матеріалом, що призводило до недостатнього використання фактичного матеріалу. Звідси переобтяження робіт загальними цифрами, відсутність імен, бідність фактів. У таких працях мало показано історію, соціальні конфлікти і суперечності, діяльність організаторів і трудівників перших колгоспів.

Літературі властиві також інші недоліки, на деякі з них звертає увагу Г. Ф. Чмига, П. М. Денисовець у своїх змістовних статтях.

Важким вагомим внеском у досліджувану тему є монографія Г. Ф. Чмиги і П. М. Денисовця¹³. У роботі Чмиги вперше наведено широкий нарис колгоспного будівництва на Україні за 1925 роках. Важливо, що автор вперше використовує літературу ветеранів колгоспного руху. В роботі вперше також детально висвітлена керівна роль партії, діяльність партійних організаторів і класова боротьба на селі у зв'язку з колгоспним рухом.

Важко можна зробити докір за недостатнє використання статистичних, архівних матеріалів, відсутність показу динаміки колгоспного руху і організаційно-господарського розвитку колгоспів. На жаль, Г. Ф. Чмига, як і більшість інших авторів, нічого не говорить про попередній внесок в історіографію колгоспного будівництва.

У монографії П. М. Денисовця розкриті історичні умови виникнення колгоспного руху в основних сільськогосподарських районах України. Праця П. М. Денисовця відзначається глибоким аналізом диференціації селянства і організаційно-господарського розвитку колгоспів. Цей автор і деякі інші вважають, що введення непу викликало спад колгоспного руху. Однак наведені ним дані заперечують цю думку.

Отже, колгоспне будівництво в 1921—1925 роках знайшло широке висвітлення в літературі. На чергу дня мають стати глибокі дослідження з історії колгоспного будівництва в окремих районах країни. В них слід узагальнити і проаналізувати великий і новий конкретно-історичний матеріал, що висвітлює всі сторони колгоспного будівництва в даному районі і діяльність організаторів та учасників колгоспного руху. Необхідно також заповнити прогалину у вивченні колгоспного будівництва в 1926—1927 роках. На цій основі в майбутньому можуть з'явитися синтетичні праці з історії підготовки соціалістичної реконструкції сільського господарства України.

¹³ Г. Ф. Чмига. Очерки по истории колхозного движения на Украине. 1921—1925 гг. М., 1959; П. М. Денисовець. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр. Харків, 1969.